

Det självkoloniserande Ryssland

(del 1/2)

Hela världen frågar sig i dag vad som ligger bakom Rysslands aggressivitet.

Som förklaring räcker inte ett kaotiskt 1990-tal, inte heller stalinismen, Lenin eller ens Nikolaj II. Ofta härleds landets tvångsmässiga expansionssträvan till en flerhundraårig kolonialistisk och imperialistisk historia.

I medlet av 1800-talet började ryska historiker använda begreppet kolonialism för att förklara Rysslands utveckling och utvidgning. Sergej Solovjov konstaterade, att Ryssland skapade sig själv genom kolonisation.

Kolonisation innebär att ta över en annan. I Ryssland började det med en förryskning och ett undanröjande av finska folkstammar till osynlighet. Historikern Konstantin Kavelin skrev: ”Den storryska grenens uppkomst, dess bosättningshistoria och förryskningen av finska stammar utgör det ryska folkets intima inre historia, som på något sätt hamnat i skymundan och nästan glömts bort, även om det är precis i detta som nyckeln till Rysslands historiska utveckling ligger.”

Aleksandr Etkind (f. 1955) konstaterar i sin epokgörande studie ”Inre kolonisation: det kejserliga Rysslands erfarenhet”¹, att Ryssland fick sin början genom kolonisation. Den ryska staten har alltid betraktat folket och de olika folkslagen på samma sätt som Storbritannien betraktade det erövrade Indien: som ett objekt för ockupation och beskattning.

Etkind konstaterar, att berättelsen om Rurik är en idylliserande version av ett ”samhällsfördrag” i vil-

ket olika stammar såsom vepser, tjuder och merier fick sin stat. I verkligheten var det dock frågan om en regelrätt erövring och ockupation – efter segern behöver conquistadoren endast legitimera sitt styre genom ett dikterat fördrag.

Länge hade den ryska staten svårt att acceptera sin bakgrund. Men i och med att statlig nationalism blev aktuell förvandlades varjagen Rurik till ryss.

Ryssland var samtidigt ett objekt för kolonisation, såsom Indien, och ett subjekt, såsom Storbritannien. Begreppet självkolonisation, där subjekt byts mot objekt, förklarar fenomenet: det förtryck som objektet upplever riktar sig ambivalent mot subjektet. Om detta konstaterade historikern Vasilij Kljutjevskij: ”Staten svällde upp, medan folket utarmades”.

Centrum för kolonisationen var först Novgorod, sedan Moskva. Kolonistörerna föreställde sig Ryssland som ett tomt land som togs i odlingsbruk. Under medeltiden bredde Ryssland ut sig på ”tomma platser”.

Pälsar och livegenskap

Det viktigaste motivet för expansionen var anskaffning av pälsverk. Från Ruriks tider till Ivan IV (”den förskräcklige”, 1530–1584) var Rysslands huvudsakliga rikedom pälsar, som drev upp novgoroder och moskoviter ”upp för de finska älvarna”. På 1500-talet trängde sig kosacken Jermak fram i Sibirien i jakt på pälsrikedomar. Sedermera sträckte sig de beväpnade köpmännens härtåg ända till San Francisco.

De nordliga ursprungsfolken utpressades på skatt i form av pälsar genom att deras hövdingars söner

¹ *Internal colonisation: Russia's imperial experience*, Polity Press, 2011; på ryska *Внутренняя колонизация. Имперский опыт России*, НЛЮ, Moskva, 2013.

togs som gisslan. I Sergej Stratanovskijs (f. 1944) dikt "Udmurternas skogsbok" utpressade giriga, arga, beväpnade män från Moskva udmurterna på skinn av ekorre, sobel och mård.

I Novgorod bedrevs pälshandeln av ett enskilt handelskompani. I Moskviets tog tsaren hand om pälshandeln och gjorde inkomsterna till sin privata egendom. Våld i form av vapenhot, tvångsbeskattning och gisslantagande ingick i den statliga pälsanskaffningsmetoden.

Korruptionen var enorm och vinsten från pälshandeln utgjorde nästan en fjärdedel av Moskviets nationella inkomst. Det påverkade ekonomin på samma sätt som det guld och silver som hämtades från Amerika till Spanien.

Redan då tog garanten för säkerheten, det vill säga ägaren av våldsmonopolet, hand om egendomen, säger Etkind: statens säkerhetsmyndighet sammansmälte med resursägaren. Statens säkerhetssystem garanterade säkerhet mot yttre fiender och sin egen befolkning.

Brist på pälsar ledde sedermera till en ekonomisk kris och en period av oreda. Pälshandeln försvann omsider med *opritjina* (förttrycksperioden 1565–1572), livegenskap och imperialistisk byråkrati, men beroendet av naturresurser styrde alltjämt landets utveckling och födde nya former av kolonisation.

Livegenskapen blev kolonisationens nya fas. Den ryska militärristokratin försvarade staten och utvidgade den, men dess främsta uppgift var ändå att hålla folket under enväldets tukt och förmaning. Som en vacker belöning fick adeln lantegendomar, förläningar och resultatet av de livegnas arbetsinsats. Rysslands resursrikedom bestod nu av de livegnas arbete.

Den ryska livegenskapen var dock ineffektiv. Historikern Nikolaj Karamzin träffade en balt-tysk godsägare i Livland som klagade över att de lokala bönderna var på något sätt sömniga och lata. I verkligheten producerade de livländska livegna en fyra gånger så stor profit för sin godsherre som de i Ryssland.

På liknande sätt var kolchosarbetarna under sovjettiden bundna till torvan. Eftersom de inte kunde få ett internt pass kunde de inte flytta ut från kollektivet. Med deras minimala konsumtion finan-

sierades byggandet av Stalins hela krigsindustri.

I Tsar-Ryssland var det gemensamma folket adelns egendom: människor köptes och såldes, vanns i kortspel, separerades från sina familjer, våldtogs, piskades och till och med pryglades till döds. Och pantsattes, som i Gogols klassiska roman *Döda själar*.

Upplysningsfilosofer började jämföra Rysslands ståndssamhälle med en kolonialstat och den skäggiga ryska bonden med en exploaterad ras. I själva verket var Ryssland det enda land där den kristna eliten förslavade sitt folk utan religiösa, språkliga, nationella eller rasmässiga gränser. Eliten och folket var ett och samma i den inre kolonisationens gemenskap.

Den franske astronomen Chappe d'Auteroche, som besökte Tobolsk för att observera Venuspassagen 1761, berättade i sin resejournal *Voyage en Sibérie* (1768) om den vedervärdiga behandlingen av det förtryckta ryska folket. Katarina II ("den stora") var upprörd över verkets nedsättande ton och publicerade anonymt sin vederläggning av Chappes påståenden.² "Ingen annanstans än i Ryssland", skrev hon, "är bonden lika fäst vid sin stuga och torva". Encyklopedisten Diderot försökte förmå kejsarinnan att förbättra förhållandena för de livegna, men resultatet var att adelns befogenheter ökade ytterligare.

Författaren Aleksandr Herzen jämförde livegenskap med negerslaveri.

Livegenskap förekom inte i Ukraina förrän Katarina införde den där. Att driva ett kolonialt system gick för henne lika lätt som att brevväxla med Voltaire.

Modernisering uppifrån

Peterburg, det vi kallar Sankt Petersburg, blev kolonisationens centrum och en utpost för en säregen västernifiering. Statens och elitens separation från folket, som är kännetecknande för systemet, blev särskilt påfallande. Filosofen Tjaadajev skrev att när imperiet var som mest omfattande kände sig eliten som utländska usurpatorer i sina egna hem.

² *Antidote ou réfutation du mauvais livre superbement imprimé intitulé : Voyage en Sibérie* (1772).

Den tyska diplomaten Friedrich Christian Weber skrev 1714 att Sankt Petersburg ”inte var en regelrätt stad utan bestod av ett fåtal sammanbundna bosättningar som vilken som helst plantage i Västindien”.

En adelsman med en bok av Voltaire i handen var en besynnerlig objuden gäst i sitt land i en by av livegna i Tula.

Den civiliserande uppgift som Peter den stores reformer medförde var ”den renrakade mannens börda”: eliten gick klädd och rakad som den motsvarande västerländska aristokratin, men folket och handelsmannaklassen fick behålla sina skägg och österländska chalater (långärmade kaftaner).

Tsar Peters reformer gick ut på ett ovanifrån kommenderat tvång, som förlitade sig på terroristiska metoder. Det var modernisering med hjälp av inre rysk kolonisation.

En fåtalig elit eller adel föder nödvändigtvis ett kastsamhälle, konstaterar Etkind. Dess förutsättning är att tillgången till resurserna begränsas. Resultatet är en diktatur.

Den grupp av människor som svarar för ägarens säkerhet har en tendens att ta kontroll över egendomarna. Den grupp som idkar handel med resurserna och den grupp som svarar för statens säkerhet sammansmälter till en oskiljaktig helhet. Säkerhetsmyndigheten som övervakar transportlederna blir identisk med staten. Den arbetsföra befolkningen och det arbete som den utför behövs endast inom armén och den disciplinära makten.

Må det sedan gälla olja, gas, exportspannmål eller päls, egendomen är alltid avskild från folket. Råvaruexportens prioritet förutbestämmer det politiska systemet och dess ideologi. Eliten är detsamma som staten; den kontrollerar resurserna och delar paternalistiskt ut allmosor till folket. Det finns inga företagsamma medborgare som kunde nära staten – uppkomsten av en oberoende medelklass förhindras och kulakerna utrotas.

Kolonisering och kolväte

Rysslands nuvarande efterblivenhet bygger på kolväteexpansion, som inbringar lätta pengar. Handel med naturresurserna är statens huvudsakliga inkomstkälla. Beroendet av olja och gas upprepar det tidigare beroendet av päls. Staten är oberoende av

befolkningens förmåga att förtjäna och betala skatt. I stället byggs den på överflödet av naturresurser och deras monopolistiska fördelning.

Nikolaj Patrusjev har kallat tjekister, det vill säga KGB/FSB-män, för nyadel (неодворяне, *neodvorjane*). I enlighet med den historiska förebilden har kärngruppen, silovikerna, tagit över landets olje- och gastillgångar. De slösar dem i kortsiktiga projekt såsom militära äventyr, där det strategiska tänkandet är under all kritik.

Bakom Putins projekt döljer sig en kolonialistisk vision. På samma sätt som på 1800-talet, under imperialismens guldålder, styrs världen i dag av starka imperier, som delar på den och dess resurser sinsemellan.

Världshandelssystemet gynnar teknologiskt starka länder. Putin utmanar denna ordning och söker geopolitisk dominans baserad på kontroll av råvaror. Drömmen är att monopolisera och ta betalt för naturresurser och transportleder såsom Nordpolsruten. I denna vision blir uppskattningen av råvaror och föda åter dominerande i världen.

Etnisk rensning

Etkind konstaterar, att den ryska historieskrivningen har betonat frågeställningar gällande samhälle och klass framom nationella dimensioner.

Emellertid bestod en del av deltagarna i Pugatjovupproret 1773–1774 av finska och turkiska folkstammar i Volga-regionen. Två tredjedelar av oktoberrevolutionens elit var icke-rysk. Även de flesta ryssar hade en bakgrund i gammaltroende eller övrig annanhet.

Etkinds bok har kritiserats för att koncentrera sig uteslutande på den inre kolonisation som gäller ryssarna själva. Kuvandet av andra folk behandlas alltför lite, och i synnerhet ignorerar berättelsen de finska folkslagen.

Bojareerna såg sig själva som varjagättlingar. Ivan den förskräcklige skrev i ett brev till prins Magnus av Danmark, att han ansåg sig vara en ”german av blod” och av ”saxonisk härkomst”.

Sedermera dominerades Sankt Petersburgs administration av tyskar och andra protestanter. I början av 1800-talet var majoriteten av adelsmännen i Ryssland redan av icke-ryskt ursprung. Däribland

fanns många tatarsläkten och även tre mordvinska adelssläkter, det vill säga Mordvinov, Vedenjapin och Jazykov.

Historikern Afanasij Sjtjapov, som beskylldes för sibirisk separatism, konstaterade att den ryska kolonisationen inte var en fredlig bosättning, utan en blodigt framskridande process. Ju närmare den skrivna historien man kommer, desto mer information har bevarats om urfolkens uppror och försvinnande genom utrotning.

Ryssland förde typiska koloniala erövringskrig i norra Kaukasus och Centralasien. Den etniska rensningen av tjerkeser 1864–1867 riktade sig även mot ingusjier, artsjiner, tjetjener, osseter och abchazer. Forskaren Antero Leitzinger (f. 1962) betraktar förföljelsen av tjerkeserna och deras deportering till Turkiet som 1800-talets största folkmord.

I slutet av 1800-talet var turkmenerna de som motsatte sig den ryska expansionen allra hårdast. År 1881 erövrade den ryska armén under ledning av Michail Skobeljev fästningen Geok-Tepe från turkmenerna och tog livet av deras 14000 krigare till sista man.

Makten medförde hegemoni och våld. Likt en bumerang förde den med sig till metropolen de sätt att härska som utvecklats i kolonierna. Tasjkentska och kaukasiska kolonialherrar tillämpade de våldsamma metoder de anammade på sina herrgårdar, i huvudstäder och vid universitet.

Erövringen av Sibirien påminner om övertagandet av Nordamerika. Den innebar att urbefolkningen nästan helt utplånades.

Poeten Aleksandr Blok skrev år 1913 dikten ”Nya Amerika”. I den prisar han Sibirien, där masugnarna lyser upp natten och fabriks sirenerna visslar på taigan. Ryssland beskrivs i dikten som ”Du, eländiga finska Rus!”. Med ”finskt” avses här inte storfurstendömet, utan de finskbesläktade folken i Ryssland. Men i Sibirien brusar industrialiseringens strida forssar som i Amerika:

*Det svarta kolet,
du underjordiska messias ...
Kolet stönar och järnmalmens tjuter ...
en stjärna har tänts över den tomma stäppen
om ett nytt Amerika för mig!”*

Poetens vision till trots är Sibirien fortfarande bara en utfattig råvarukälla, som nu håller på att tömmas på sin befolkning. Ryssland och Sovjetunionen har knappast förmått annat än exploatera dess naturresurser. Krasnojarsk är inget Chicago och Vladivostok inget Los Angeles.

Akademikern Vladislav Inozemtjev (f. 1968) har konstaterat att Ryssland i dag, liksom för 400 år sedan, är uppdelat mellan Moskoviet, där eliten delar på hela landets resurser med hjälp av statsökonomi, och det övriga landet, där alla privata initiativ har kuvats: ”Moskva har inte kunnat förvandla Stilla-havskusten ens till ett Oregon, än mindre ett Kalifornien. Sibirien betraktas som en koloni som ger 76 procent av Rysslands exportintäkter, olje- och gasskatten utgör 52 procent av budgeten, och pengarna kommer från Sibirien.”

En hybridform av kolonialism förekom i Belarus och Ukraina, eftersom där inte existerar en etnisk eller religiös gräns mot Ryssland och också språktröskeln är låg. Där har man i stället tillämpat en smygande, påtvingad assimilering och undanträngande av ursprungshistoria, identitet och språk. Ländernas nationella egenart och historia har förvandlats till en ”provinsiell” version av ryskhet.

År 1654 slöt den ukrainska kosackstaten en allians och ett skyddsavtal med Ryssland i Perejaslav. Katarina den stora avskaffade kosackernas autonomi på 1780-talet, och på så sätt assimilerades Ukraina gradvis till en provins i imperiet. Också Polen och Litauen kan vittna om en förryskning av administrationen.

Ukrainskheten utarmades under Stalineran genom en framtvingad svältkatastrof, *holodomor*. Ukrainas och Vitrysslands nationella bildade klass förstördes under 1930-talets Stora Terror. Den ukrainska modernistiska kulturens stora blomstring på 1920-talet är känd som den ”avrättade renässansen”.

JUKKA MALLINEN

ÖVERSÄTTNING: JOHAN C-E STÉN

Essäns andra del publiceras i ett kommande nummer.